Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą

Arnaud PARENT

Daktaras Žanas Emanuelis Žiliberas (Jean-Emmanuel Gilibert), atvykęs iš Prancūzijos, daug prisidėjo prie Lietuvos medicinos ir botanikos mokslo plėtros XVIII amžiuje. Šis mokslininkas buvo atsakingas už Gardino karališkąją medicinos mokyklą ir Botanikos sodą, o vėliau rūpinosi Vilniaus universiteto Botanikos sodu ir Botanikos katedra. Nuolat gydydamas ligonius ir vykdydamas šalies floros tyrimus, prancūzų mokslininkas turėjo daug progų susipažinti su Lietuvos valstiečiais. Grįžęs į Prancūziją, jis Lione 1784 m. pasakė kalbą, kurioje pasidalijo savo patirtimi Lietuvoje ir papasakojo apie šalies valstiečių gyvenimą. Šioje publikacijoje pirmą kartą skelbiamas jos vertimas į lietuvių kalbą. Taip pat trumpai pristatoma daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje ir reikšmingesni jo pastebėjimai, susiję su Lietuvos valstietijos istorija.

Įvadas

Išlikusių rašytinių liudijimų apie Lenkijos–Lietuvos valstiečių padėtį XVIII amžiuje nėra daug. Dauguma keliautojų iš Vakarų šalių, kurie tuo metų lankėsi Respublikoje, atkreipė dėmesį į skurdžią valstiečių buitį, tačiau dažniausiai apsiribodavo tos buities aprašymais ir nesigilino į reiškinio priežastis. Pavyzdžiui, karininko Fransua Tesbi de Belkuro (François Thesby de Belcourt) teigimu, Respublikos valstiečiai gyveno kaip vergai, panašiai kaip ir Rusijos valstiečiai.[1] O jėzuitas Huberas Votrenas (Hubert Vautrin) rašė, kad „būtų labai sunku rasti baudžiauninką, kuris moka skaityti, nebent kunigas arba bajoras jį pamokė. Bajorams daug naudingiau laikyti savo baudžiauninkus nežinojime, todėl jie tarnauja tarsi nešuliniai gyvuliai (...)“[2].

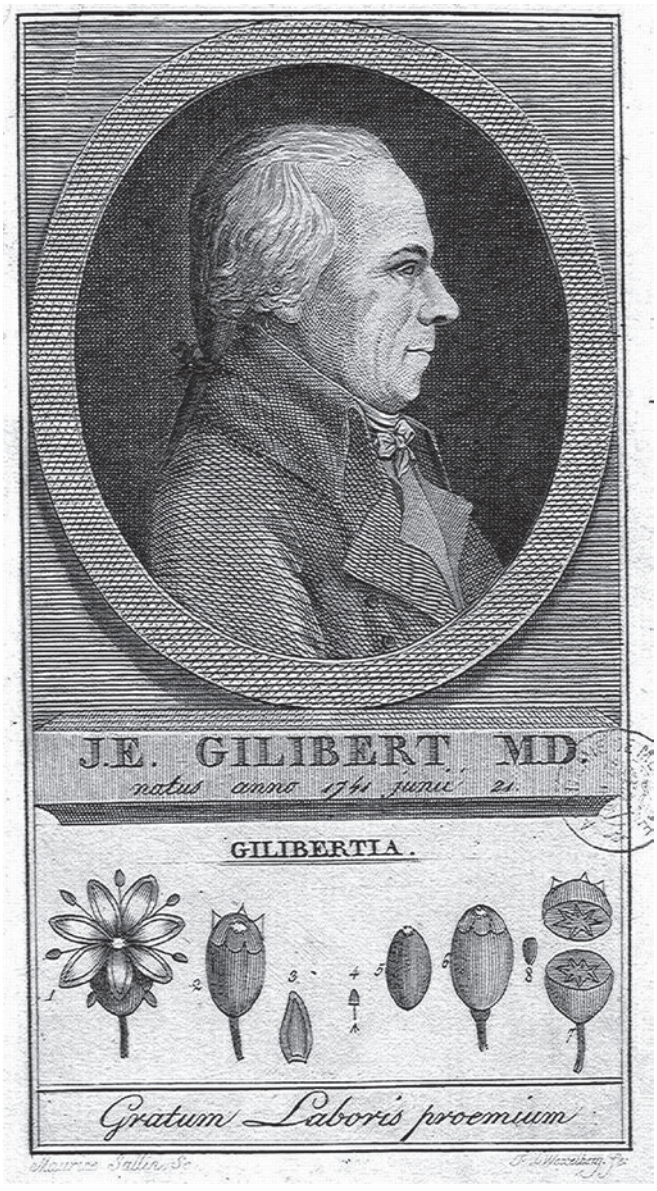
Nepaisant šių pastebėjimų, išsamesnių liudijimų yra mažai. Todėl daktaro Žano Emanuelio Žilibero užrašams tenka ypatingas vaidmuo. Aktyviai veikdamas Lietuvoje kaip botanikos ir medicinos mokytojas, botanikos sodų kūrėjas, Ž. E. Žiliberas turėjo daug progų bendrauti su valstiečiais. Grįžęs į Prancūzijos karalystę, jis pasakė kalbą, kurioje su mokslininko tikslumu ir draugiškumu apibūdino Lietuvos valstiečių gyvenimo būdą. Bet visų pirma pasakojimas, kaip Liono mokslininkas atvyko į Lietuvą ir ką joje veikė.

Daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje

Ž. E. Žiliberas gimė 1741 m. birželio 21 d. Lione, Prancūzijoje. Tėvas buvo numatęs, kad jis taps dvasininku, tačiau, pastebėjęs sūnaus polinkį į mediciną, leido siekti gydytojo profesijos. Nuo 1760 m. iki 1764 m. Ž. E. Žiliberas studijavo mediciną Monpeljė (Montpellier), ten parašė daktaro disertaciją tema „Apie gamtos galią gydyti ligas“.[3] Pasitikėjimą gamtos galiomis Ž. E. Žiliberas išsaugojo visą gyvenimą, tai atsispindėjo ir vėlesniuose jo darbuose.

Gavęs medicinos daktaro laipsnį, jaunas alumnas persikėlė į Liono apylinkes, pradėjo dirbti gydytoju ir tuo pačiu metu rinkti vaistažoles, daugiausia Chazay kaimo apylinkėse.[4] O 1768 m. buvo paskirtas vadovau-

1. Thesby de Belcourt, F. *Relation ou Journal d'un officier françois au service de la Confédération de Pologne, pris par les russes et relégué en Sibérie*. Amsterdam, 1776, p. 259.
2. Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 294.
3. *Sur le pouvoir de la nature pour la guérison des maladies*. Žr.: Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon*. Lyon, 1814, p. 1–2.
4. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2.

ti Liono universiteto Anatomijos, chirurgijos ir gamtos istorijos katedrai.[5]

Jo skaitomos botanikos paskaitos studentams labai patiko ir Ž. E. Žiliberas nusprendė įkurti botanikos sodą (augalai jam buvo ne vien mokslinių tyrimų objektas, bet ir gydymo priemonė). Tačiau, nors buvo pažadėta, valstybė šiam tikslui Ž. E. Žiliberui pinigų neskyrė. Jis pats turėjo mokėti darbininkams ir galiausiai bankrutavo. Kad padengtų skolas, buvo priverstas ieškotis naujo darbo.

Tuo metu Abiejų Tautų Respublikoje panaikinus Jėzuitų ordiną (1773 m.), kuris aktyviai veikė švietimo srityje, atsirado proga pertvarkyti visos šalies mokymo sistemą. Grafas Antanas Tyzenhauzas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštytės iždininkas ir valstybės ekonomijų valdytojas, Respublikos valdovo Stanislovo Augusto remiamas, pradėjo rūpintis medicinos ir veterinarijos mokyklos steigimu Gardine. 1775 m. jis paprašė vokiečio medicinos profesoriaus Halerio (Haller)[6] rekomenduoti kokį nors gydytoją, kuris galėtų įsteigti medicinos mokyklą ir Gardine įkurti Botanikos sodą, o Haleris jam rekomendavo Ž. E. Žiliberą.[7]

Dėl bankroto ir dėl to, kad neturėjo darbo ateinantiems metams, Ž. E. Žiliberas sutiko vykti į Gardiną. Jis įsipareigojo skaityti paskaitas apie mediciną, gamtos mokslą, agronomiją, Lietuvos gamtą bei gamtos istoriją ir įkurti botanikos sodą.

1775 m. spalio mėnesį Ž. E. Žiliberas iš tiesų atvyko į Gardiną, kur buvo įkurta Karališkoji medicinos mokykla ir ligoninė.[8] 1776 m. prasidėjo mokslas ir 1777 m. įvyko iškilmingas jos atidarymas.[9] Ž. E. Žiliberas buvo paskirtas mokyklos organizatoriumi ir direktoriumi ir pats lotynų kalba[10] dėstė mediciną, chirurgiją, veterinariją ir gamtos mokslus.[11] Dar verta paminėti, kad Ž. E. Žiliberas buvo paskirtas ir LDK ligoninių direktoriumi bei inspektoriumi. Mokykloje studijavo dvylika studentų, už jų studijas mokėjo valdovas Stanislovas Augustas.

Ligoninėje, kurioje buvo 60 lovų, buvo gydomi ir valstiečiai, grafo A. Tyzenhauzo įkurtos gamyklos darbininkai.[12] Joje kiekvienas studentas turėjo prižiūrėti penkis ligonius.[13] Ž. E. Žiliberas turėjo palankias sąlygas stebėti Lietuvos gyventojų sveikatos būklę ir

5. *Geologija Vilniaus universitete*. Vilnius, 2003, p. 10.

6. Tikriausiai šveicarų gydytojas ir gamtininkas Albrechtas fon Haleris (Albrecht von Haller, 1708–1777).
7. Čia verta paminėti, kad egzistuoja ir kita istorijos, kaip prancūzų gydytojas buvo pakviestas į Lietuvą, versija: grafas A. Tyzenhauzas buvo išsiuntęs į Vakarų Europą vėliavininką Tadą Daunoravičių (Tadeusz Downarowicz), kurio misija buvo susipažinti su medicinos įstaigomis ir surasti gydytoją, galintį įkurti tokią mokyklą Gardine. 1775 m. balandžio mėnesį Lione T. Daunoravičius susipažino su profesoriumi Ž. E. Žiliberu, pastarasis priėmė T. Daunoravičiaus pasiūlymą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Histoire des plantes d'Europe, ou, Eléments de botanique pratique***,** t. premier, Lyon, 1798, p. VI ; Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2–3 ; Meškauskas, J. *Lietuvos medicinos istorija*, Chicago, 1987, p. 21–27; *Polski słownik biograficzny*, tom VII/5 zeszyt 35, p. 465–466.
8. Baranowski, H. *Bibliografija Wilna*. Torun, 1996.
9. Drąsutienė, G., Venckauskas, A. *Vilniaus Universiteto Akušerijos katedrai 200 metų (1803–2003)*, Vilnius, 2003, p. 10.
10. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4.
11. Meškauskas, J. Ten pat, p. 28, 30.
12. Karališkoji gamykla buvo Gardino šiaurinėje dalyje, slėnyje, pavadintame Horodnica. Joje dirbdavo apie 1500 jaunų, 12–25 metų valstiečių. Karalius mokėjo už jų maistą, aprangą ir apgyvendinimą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle.* Paris–Lyon, 1800, p. 98.
13. Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 41–42.

jų gydymo eigą, vedė detalius užrašus, kurie išliko ir suteikia galimybę susipažinti su ano meto Lietuvos gyventojų ligų istorija.[14]

Gardino priemiestyje jis pradėjo kurti Botanikos sodą (*HortusGrodnensis*). 1778 m. sode jau buvo 1200 rūšių egzotinių augalų.[15] Sodas lankytojų buvo mėgstamas dėl retų augalų ir jų įvairovės[16] ir tapo vienu gražiausių bei žinomiausių Europoje.[17]

1781 m. dėl finansinių sunkumų ir pablogėjusių santykių tarp A. Tyzenhauzo ir S. Augusto medicinos mokykla buvo likviduota.[18] Uždarius mokyklą Ž. E. Žiliberas persikėlė į Vilnių. Žinodamas, kad jis žymus gamtininkas, Vilniaus vyriausiosios mokyklos (šiandien – Vilniaus universiteto) rektorius Martynas Počobutas pakvietė jį skaityti paskaitų, tad Ž. E. Žiliberas vėl pradėjo dėstyti gamtos mokslus,[19] tapo pirmuoju Gamtos istorijos katedros profesoriumi ir vadovavo jai 1781–1783 metais.[20]

1781 m. mokslininkas parašė ir išspausdino didžiulį veikalą apie Lietuvos augalus: *Flora Lituanica*[21] (prancūzų botanikui Lietuva buvo „tokia pat dirvonuojanti šalis, kaip Kanada“). Vilniuje, kaip ir Gardine, mokslininkas įkūrė Botanikos sodą, kuris buvo Pilies g. 24. Sodas užėmė apie 300 kvadratinių metrų plotą. Jame buvo pastatytas nedidelis šiltnamis, kuriame auginti lepiausi šiltųjų kraštų augalai. Sode vien nevietinių augalų rūšių buvo apie 2000. Botanikos sodas buvo baigtas tvarkyti 1782 metais.[22]

1783 m. dėl pavargimo[23], sveikatai nepalankaus Lietuvos klimato[24] ir kitokių sunkumų, jis nusprendė grįžti į Prancūziją.[25]

Tačiau net ir grįžęs į Prancūziją, Ž. E. Žiliberas iki pat mirties domėjosi Lietuva ir stengėsi ją pristatyti Vakaruose. Jis publikavo keletą tekstų apie Lietuvos kli-

14. *Annotations relatives aux maladies observées à Grodno en Lithuanie, depuis 1775 jusqu'en 1781*. Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle.* Paris–Lyon, 1800, p. 98–147. Taip pat galima paminėti: *Recueil d'observations relatives à la médicine expectante, faites dans l'hôpital royal de Grodno, depuis 1774 jusques en 1781*. Iš: Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 40.
15. Ž. E. Žiliberas parašė augalų katalogą, kuriame pažymėjo Gardino apylinkių augalų žydėjimo laiką. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon.* Lyon, 1809.
16. Kaip pažymėjo britų keliautojas Viljamas Koksas (WilliamCoxe): „Pono Žilibero rūpesčiu 1778 m. atsirado solidus Botanikos sodas, kurio dar nebuvo 1776 m. man keliaujant per [Gardiną]. Sode buvo 1500 egzotinių augalų, tarp jų ir pasodintų lauke ir puikiai šio klimato sąlygomis augančių lepių augalų iš Amerikos. Ponas Žiliberas man pasakė, kad jis Lietuvoje atrado 200 augalų rūšių (...) ir kad visoje kunigaikštytėje jis pastebėjęs apie 980 augalų rūšių, artimų kitų Europos šalių augalų rūšims.“ („The physic garden, which did not exist in 1776, made, when I passed through the town in 1778, a very respectable appearance; which was entirely owing to Mr Gillibert's attention and care. It contained 1500 exotics, amongst which were several delicate American plants sown in the open air, and which thrived remarkably well in this climate. Mr Gillibert told me, that he had discovered 200 species of plants in Lithuania... and that in the whole duchy he had observed 980 species, exclusive of the sorts common to most countries in Europe.“Žr.: Coxe, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I, London, 1802 (5th edition), p. 258–259); Slawinski, W. *Dr. Jan Emanuel Gilibert, profesor i założyciel Ogrodu Botanicznego w Wilnie.* Wilno, 1925, p. 14–15.
17. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 3; Galinis, V. Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 13.
18. Meškauskas, J. Ten pat, p. 30.
19. Drąsutienė, G., Venckauskas, A. Ten pat, p. 31.
20. Veikale *Prospectus Lectionum ex anno 1781 in annum 1782* (Vilnius, 1781) Ž. E. Žiliberas aprašė savo botanikos mokymo programą. Respublikoje tokia gamtos mokslo programa buvo sukurta pirmą kartą. Žr.: Grebecka, W. *L'enseignement de la botanique à Vilna* (1781–1830). Iš: *Kwartalnik historii ir nauki*, 1979, Nr. 3, XXIV, p. 600.
21. *Flora Lituanica inchoata, seue numeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Joannes*, Emmanuel Gilbert. Facul: Monspel: Med: Doc: Coll: Reg. Med. Lugdunei Profesor Aggregatus, Regis Poloniae Consiliarius, M. D. Lit: Physicus Collectio II, III, 1781, Collectio IV, V, Vilnae, 1782.
22. Galinis, V. *Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas*. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 14.
23. Apie J. E. Žilibero sveikatos problemas Lietuvoje žr.: Gilibert, J.-E. *Aperçu sur le magnétisme animal, ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent*. Genève, 1784, p. 6–7.
24. Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon*. Lyon, 1814, p. 4.
25. Ž. E. Žilibero kolegos jėzuitai buvo nepatenkinti jo tyrimais, tai jį labai slėgė. Dar kažkoks prancūzas, kovojęs su Baro konfederatais, įsimylėjo jo žmoną ir į mokslininko kavos puodelį įpylė nuodų. Tai pastebėjo vienas iš studentų, Orlovskis, ir išgelbėjo jį nuo mirties. Grįžus į Prancūziją, karaliaus Stanislovo Augusto rekomendacija padėjo Ž. E. Žiliberui greitai gauti Liono ligoninės (*Hôtel-Dieu*) gydytojo vietą. (Lietuvos–Lenkijos Respublikoje Ž. E. Žiliberas gerai sutarė su valdovu Stanislovu Augustu, buvo jo gydytoju, valdovas net tapo Ž. E. Žilibero sūnaus krikštatėviu, todėl sūnui buvo duotas Stanislovo vardas.) Mokslininkas buvo paskirtas ir vyriausiuoju Liono regiono epidemijų gydytoju (*médecinen chef des épidémies dans la généralité du Lyonnais*) ir Medicinos fakulteto profesoriumi. Ž. E. Žiliberas rėmė Prancūzijos revoliuciją ir jos idealus. Tačiau vėliau jis pasisakė prieš revoliucionierių žiaurumą. Tad nors 1793 m. jis Liono miestiečių buvo išrinktas Liono meru, tą pačią dieną buvo areštuotas ir įkalintas. Išlaisvintas mėgino nusižudyti – susideginti, bet jam nepavyko. Priverstas bėgti, botanikas susirado prieglobstį Liono apylinkių miškuose. Bet vėl buvo suimtas ir pristatytas teismui. Antrą kartą jis bandė nusinuodyti, bet ir šį kartą nepavyko, jis vėl buvo išlaisvintas. *Terorui* pasibaigus, po 18 mėnesių slapstymosi, Ž. E. Žiliberas 1795–1803 m. buvo paskirtas Liono centrinės mokyklos (*Ecole centrale de Lyon*), o 1804–1808 m. ir Botanikos sodo (*jardin botanique*) direktoriumi. 1802 m. mokslininkas tapo Vilniaus universiteto asocijuotuoju nariu. Mirė 1814 m. rugsėjo 2 d. nuo apopleksijos. Žr.: Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4–8, Jobert, A. *La commission d'éducation nationaleen Pologne*, 1773–1794. Dijon, 1941, p. 256; *Polski słownik biograficzny*, tom VII, 5; Galinis, V. Ten pat p. 14; Hanson, P. *The Jacobin Republic under fire, the Federalist Revolt in the French Revolution*, University park, 2003, p. 111–112.

matą[26], fizinę geografiją[27] ir miškus[28]. Dar vieną tekstą skyrė Abiejų Tautų Respublikai aprašyti.[29] Galima galvoti, kad Lietuvoje praleisti metai jam buvo naudingi. Pavyzdžiui, 1781–1782 metais Vilniuje kilo didelė Mėlynojo liežuvio[30] epidemija, nuo jos kentėjo ir dėstytojai, ir studentai. Kai 1799–1800 m. ji užklupo ir Liono regioną, mokslininkas pirmasis nustatė epidemijos rūšį ir pasiūlė, kaip ją numalšinti. Taigi Lietuvoje įgyta patirtis pravertė ir Prancūzijoje.[31]

Ž. E. Žiliberas laikytinas Lietuvos botanikos tėvu.[32] Nors Gardino medicinos mokykla gyvavo neilgai, Ž. E. Žiliberas atliko svarbų vaidmenį vystant medicinos mokslą Lietuvoje. Akivaizdu, kad jo darbas Respublikoje buvo reikšmingas, ypač svari jo įtaka buvusiems mokiniams.[33] Todėl šiandien Kaune, netoli Botanikos sodo, yra Žilibero gatvė, o Vilniuje, Pilies gatvėje, jam pastatytas paminklas. Gardine, Baltarusijoje, prie įėjimo į Ž. E. Žilibero vardu pavadintą parką, pastatyta jo skulptūra. Dar galima paminėti, kad Lietuvių–prancūzų mokslininkų mainų programa taip pat pavadinta Ž. E. Žilibero vardu (*Prancūzijos–Lietuvos programa Žiliberas*).

Vilniuje prie Pilies g. 22 namo pritvirtinta paminklinė lenta su užrašu:
„Šiame name 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įkurtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (Collegium Medicum) – pirmoji aukštoji medicinos mokykla Lietuvoje.
Čia, Medicinos kolegijos kieme, 1781–1797 m. augo pirmasis Lietuvoje universitetinis botanikos sodas, įkurtas žymaus prancūzų botaniko ir mediko Žano Emanuelio Žilibero (Jean Emmanuel Gilibert, 1741–1814)“.

Žanas Emanuelis Žiliberas apie lietuvių valstiečių gyvenimo būdą

Gyvendamas Lietuvoje, keliaudamas po Didžiosios Kunigaikštytės girias, bendraudamas su sodininkais, dirbusiais Gardino ir Vilniaus botanikos soduose, gydydamas vietinius gyventojus, Ž. E. Žiliberas gana nuodugniai susipažino su lietuvių valstiečiais ir jų gyvenimo būdu. Tai matyti iš jo vaizdingų ir tikslių aprašymų, kurie leidžia susidaryti labai išsamų XVIII a. Lietuvos kaimo vaizdą.

Toliau pateikiame 1784 m. viename Liono žemės ūkio bendrijos (*société d'agriculture de Lyon*) susirinkime Ž. E. Žilibero pasakytos kalbos ištraukas. Ši kalba, pavadinta „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas“ (*Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*)[34] buvo publikuota 1806 m. jo veikalo „Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keisčiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys“ (*Histoire des plantes d'Europe etétrangères, les plus communes, les plus utiles et les plus curieuses; ou Élémens de botanique pratique*), trečiajame tome. Jame atsiskleidžia autoriaus altruizmas ir palankumas valstiečiams. Tai unikalus liudijimas, todėl siūlome skaitytojams jo vertimą iš prancūzų kalbos.

26. *Observations sur le climat de Lithuanie.* Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 319.
27. *Mémoire sur la géographie physique du grand duché de Lithuanie, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783*. Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 297.
28. *Sur les forêts de Lithuanie, lu à la société d'agriculture de Lyonen 1784*. Iš: *Démonstrations élémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XL–XLVI.
29. *Coup d'oeilsur l'étatphysique et moral de la Pologne, sur la fin du dix-huitième siecle, lu à l'académie de Lyon, le 25 août 1784*. Iš: *Démonstration sélémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XXXIII–XXXIX.
30. Pranc. fi*èvres catharales*.
31. Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 46–48.Sainte-Marie E. Ten pat, p. 7.
32. Ž. E. Žilibero darbai turėjo didelę įtaką žymiam botanikui Stanislovui Jundzilui (Stanisław Bonifacy Jundziłł, 1761–1847), žr.: Grebecka, W. Ten pat, p. 603.
33. Pavyzdžiui, poetas Julianas Niemcevičius (Julian Niemcewicz). Žr.: *Bulletin du Centre Polonais de recherches scientifiques de Paris*, no 18/1, 1960, p. 56–62 ; Laforest, Chr., Nieuwazny, A. *De tout temps amis, cinq siècles de relations franco-polonaises*. Paris, 2004, p. 136.
34. Gilibert J.-E., *Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*, in : *Histoire des plantes d'Europe et étrangères, les plus communes les plus utiles et les plus curieuses*, *ouÉlémens de botaniquepratique.“*, tome troisième, Lyon, 1806, p. XVIII–XXXI.

Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keisčiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys. Trečias tomas.

Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas

Prancūzų žemdirbystė turėtų daug naudos, jei būtų atsižvelgiama į įvairių Europos šalių žemės ūkio pavyzdžius. Žmogus, dėl savo poreikių, neišmanydamas mokslų ir jų principų, padarė daug svarbių atradimų, naudingų visuomenei. Kiekvienoje tautoje, kiekvienoje Europos dalyje, yra nuostabių žmonių, kurie, būdami kūrybingi iš prigimties, atrado reikšmingų dalykų. Būtų naudinga sukaupti šitų atradimų rezultatus, nesiekiant jų paaiškinti teoriškai.

Aš ketinu apibūdinti mažai žinomos šalies, kurią tyrinėjau kelerius metu, žemės ūkio paveikslą. Iš pareigos ir dėl poreikio pradėjęs tirti gamtą, aš turėjau progą stebėti, kaip lietuviai naudojasi gamtos produktais. Aš (praleisdamas viską, kas yra bendro tarp jų [lietuvių- vert. past.] ir mūsų papročių) pristatysiu, kaip šita tauta išmoko statytis savo namus, gamintis maistą ir apsisaugoti nuo blogų orų. Aš kalbu apie žemę dirbančią tautą, nesirūpindamas turtingų didikų papročiais ir įpročiais. Šie nieko nemokantys, išmanančių žmonių pasiekimais pasinaudojantys didikai, kaip ir kitur, viskuo mėgaujasi, dažniausiai net nežinodami, kaip sėjami ir auginami javai.

Todėl mes kalbėsim tik apie menkiausią, labiausiai pažemintą žmonijos klasę, kuri instinktyviai žino, kaip panaudoti viską, ką gerai sutvarkyta gamta teikia jų labui. Šitie žmonės panašūs į savo vagą rausiančius gyvulius. Jie ant savo sprando išlaiko tinginiaujančius didikus, viską gali, viską ištveria ir yra tikrasis savo valstybės stuburas.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai erdvi pusės Prancūzijos dydžio lyguma. Kadaise tai buvo ištisi miškai, kuriuose veisėsi tik laukiniai žvėrys: dar ir šiandien du trečdaliai šitos provincijos apaugę medžiais. Išsimokslinę keliautojai, kurie keliauja šitais didžiuliais miškais, atpažįsta miškų glūdumoje ir jų apylinkėse neginčijamus įrodymus, kad žemė buvo dirbama. Rūsiai ir pamatai, vagų ir griovių žymės rodo, kad šioje šalyje miškas buvo ne kartą iškirstas ir vėl užaugo. Šie pokyčiai vyko dėl gyventojų skaičiaus svyravimo, kurį lėmė geras arba blogas valdymas.

Tačiau pažvelkime, kaip trečdalis dirbamos šios provincijos žemės aprūpina maisto produktais visus gyventojus: norėdami tuo įsitikinti, apsilankykime kuriame nors kaimelyje, pasidomėkime jo gyventojų papročiais, pažvelkime, kaip jie stato namus, ką dėvi, ką valgo ir ką geria. Išsamiai ištyrus šiuos keturis dalykus atsiskleis žadėtasis paveikslas.

Būtų juokinga manyti, kad lietuvių valstiečiai yra vienodos sandaros ir būdo. Sumišusios tautos, skirtingas įvairių kartų įsigyvenimo ir gerovės lygis lėmė individualius žmonių pokyčius. Tačiau galima pastebėti, kad dažnas Lietuvos valstietis tvirto stoto, malonaus, taisyklingo veido. Beveik visi šviesiais ar apyšviesiais plaukais, tamsiaplaukių reta. Sunkus kaimiškas gyvenimas juos užgrūdina. Jie ramaus būdo, stoję prie darbo, viską daro lėtai. Nors jie ne tokie judrūs kaip mes, prancūzai, gali dirbti žymiai ilgiau. Jie sveiki, serga nedaugeliu ligų. Tarp jų, ypač pasiturinčiose apylinkėse, senų žmonių daugiau nei geriausiose Prancūzijos provincijose.

Šie valstiečiai – baudžiauninkai, pririšti prie žemės, kurią turi dirbti, priklauso ponui, bet nežinia, ar jiems nuo to blogiau. Jie viskuo aprūpinti, jei atsitiktų nelaimė ir jie prarastų namus, gyvulius ar būtų menkas derlius, jų ponas privalo atstatyti namus, aprūpinti naujais gyvuliais, duoti grūdų.[1] Valstiečiai turi žemės, kurią palieka savo vaikams. Šios žemės ponas negali iš jų atimti. Patys vargingiausieji turi du jaučius, dvi karves, arklį

1. Kaip pažymėjo Viljamas Koksas (William Coxe): „Pagal Lenkijos papročius, bajorai privalo savo valstiečiams pastatyti namus ir ūkinius pastatus, taip pat aprūpinti juos maistu, arklais, plūgais ir visomis kitomis žemdirbystei reikalingomis priemonėmis.“ („(...) [O]bliged, according to the custom of Poland, to build cottages and barns for his peasants, and to furnish them with feed, horses, ploughs, and every implement of agriculture (...)“). Žr.: Coxe, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I. London, 1802 (5th edition), p. 115.

ir kiaulių. Kiekvienas turi bent šešiasdešimt *bicherées*[2] žemės plotą.

Turėdami tai omeny, [padėkime] šiems žmonėms, iš pažiūros tokiems menkiems ir taip prastai mūsų keliautojų vertinamiems, jų [mūsų keliautojų] nuomone, nedaug besiskiriantiems nuo gyvulių, išvystyti ūkį. Lietuvių valstietis, audros išmestas į Robinzono Kruzo salos krantą, nebūtų ėmęs labai nerimauti dėl savo likimo. Duokit jam kirvį, ir jis vien su juo susiręs pastogę tiek sau, tiek savo gyvuliams.

Jam nereikia nei mūrininko, nei dailidės, nei kalvio, nei račiaus. Žiemą jis pasidaro lengvas roges, su kuriomis gali iš miško parsivežti malkų visiems metams. Vasarą jis moka pagaminti lengvą ir labai tvirtą vežimą savo derliui suvežti. Su savo kirviu jis kerta medžių kamienus. Guldydamas juos vieną ant kito, jis renčia labai tvirtas namo sienas. Į plyšius jis prideda samanų bei kerpių, ir taip apsaugo savo namą nuo šalčio. Namai stačiakampio formos, vienam kampe aukšta, labai išradingai pastatyta krosnis, jos dėka viduje palaikoma nuolatinė 15 laipsnių temperatūra, kai lauke spaudžia 24 laipsnių šaltis.

Krosnies durelės ir pakura – lauke, todėl dūmai netrukdo gyventojams. Valstietis moka degti molį, iš kurio gamina plytas. Jo namas turi paprastą struktūrą ir yra uždengtas šiaudiniu stogu.

Labai arti – arklidės. Jos padarytos tik iš supintų šakų, tarp kurių prikrečiama molio, sumaišyto su šiaudais. Tai yra puiki apsauga nuo šalčio. Šitos arklidės – neaukštos, grindys padarytos tik iš jaunų drebulių kamienų, ant kurių klojami šiaudai ir šienas. Šiaudinis stogas labai nuolaidus, kaip ir namo, todėl lieka pakankamai vietos saugoti šiaudus ir šieną, kurių reikia gyvulių pašarui žiemą.

Pasistatęs namą mūsų valstietis pasirūpina ir savo baldais. Keturi sukalti jaunų ąžuolų kamienai ant keturių kojų, tai lovos rėmas, ant išpinto lovos dugno klojami paparčiai ir samanos, štai ir visa lova. Turtingiausieji lovą užkloja dviem lokio kailiais. Šešių kojų stalas, keletas medinių taburečių papildo jo baldus. Vaikai žiemą miega ant suolų, šalia krosnies, vasarą – ant lapų ar lauke. Keli molio puodai – tai visi jų indai. Plaktuku nutašytas akmuo ir grublėtas [dantytas] grūstuvas jų naudojami kaip girnos, kuriomis susimala grūdų ir miltų. Kirviu išskobtas ąžuolinio rąsto gabalas – tai jų duonkubilis. Jų duonkepė – šalia krosnies; jis puikiai moka ją pasistatyti ir be mūrininko pagalbos.

Jų žieminis apdaras – namie verptos ir austos lino drobės marškiniai ir versto avies kailio tunika. Nešiojamos ir ilgos togos – apsiaustai, pasiūti iš gelumbės, pačių moterų suverptos ar išaustos, kaip ir lino drobės. Iš drabužių perkamas tik raudonas vilnonis diržas. Kadangi šitie valstiečiai niekada nesiskuta, jie nešioja ilgas barzdas kaip patriarchai. Jiems nereikia kaip prancūzų valstiečiams eiti pas barzdaskutį.

Susirgę jie moka kentėti. Patirtis juos išmokė atpažinti ligas ir suprasti, kurias iš jų galima gydyti, o kurių negalima. Pirmuoju atveju valstiečiai geria rūgštų gėrimą ir ramiai guli lovoje. Antruoju atveju jie laukia mirties be murmėjimų ir skundų. Prisimenu vieną valstietį, kuris kentė nuo vandenligės, aš stengiausi įkalbėti jį išgerti vaistų, jis man atsakė: „Mūsų vaivada mirė prieš du mėnesius nuo tokios pat ligos, nors Varšuvos didysis gydytojas jam buvo davęs vaistų“.[3]

Toks yra Lietuvos baudžiauninkas. Dabar pažvelkim, kaip jis patenkina savo ir didikų, kurie jį spaudžia, poreikius. Aš apie tai jau kalbėjau: Lietuva – tik lyguma, kurios paviršius smėlingas. Dirva yra tokia puri, kad audringi vėjai ją nuolat pusto, išskyrus keletą vietų, kur smėlingas paviršius buvo vandens išplautas. Ten matosi kieta ir molinga žemė. Ir dar yra išdžiūvusios pelkės, kuriose daug durpių: tikra augalinės kilmės žemė, mineralogų vadinama *humus*.

Visa kita šalies dalis – smėlinga, bet šitas smėlis – gerai susimaišęs su augalinės kilmės žeme, kuri atsirado pūvant vis ataugantiems ir išnykstantiems miškams. Iškirtus miškus, žemės žemdirbystei naudojamos ilgus metus, kol yra nualinamos. Tada jos paliekamos. Greitai jos apsisėja natūraliu būdu ir pamažu vėl tampa miškais, kurie, laikui bėgant, vėl grąžina joms jų buvusį derlingumą.

Naudinga žinoti ir kitą dalyką: šita smėlinga žemė sudaro ploną sluoksnį. Visada po šia žeme randamas geltonas arba pilkas molis, kuris, kaip mes greitai pamatysime, padeda išsaugoti drėgmę ir įsitvirtinti menkoms javų šaknims, dėl ko padidėja jų atsparumas ir derlingumas.

Štai iš tokios skurdžiai atrodančios žemės lietuvių valstietis geba išgauti gausų derlių. Patirtis jį išmokė, kad arimas turi būti paviršinis, kad kas penkias vagas reikia išarti gilesnę vagą. Jo plūgas – paprastesnis negu mūsų. Jis yra toks lengvas, kad gali lengvai panešti ant nugaros. Tokiai lengvai žemei suarti užtenka vieno arklio. Norint susmulkinti gruntą, kuris yra beveik homogeninis ir be akmenų, nereikia arti daug kartų – užtenka poros. Kai ariama antrą kartą, sėjikas eina iš paskos. Jis vienodais tarpais beria sėklas, o einantis iš paskos užakėja, kas pasėta. Akėčios tokios pat lengvos, kaip ir plūgas.

Kad ir kokia prasta atrodytų ši kultūra, iš jos gaunamas derlius stebinamai didelis. Iš grunto, kuris atrodo

2. *Bicherée*: žemės plotas, kurį galima užsėti 1 bušeliu (*bichet*; *bichet) grūdų.* Bušelis – tai nesisteminis biralų ir skysčių tūrio vienetas, Didžiojoje Britanijoje – 36,3687 l, JAV – 35,2393 l. (žr. Tarptautinių žodžių žodyną); Liono regione šiais laikais 1 *bichet* atitinka 33 litrus. Reikia prisiminti, kad Ž. E. Žiliberas buvo kilęs iš Liono.

3. Kitoje knygoje Ž. E. Žiliberas rašė, kad Lietuvoje manoma, jog elnią po ilgo bėgimo ištinka epilepsija. Todėl Lietuvoje beveik kiekvienuose namuose laikomi žiedai, kurių įtvare yra elnio rago arba kanopos gabaliukas. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris-- Lyon, 1800, p. 281-282.

toks skurdus, galima gauti 10, 12, 14 iš 1. Į tokį lengvą gruntą sėjami tik rugiai. Šitie rugiai skiriasi nuo mūsų, nes jų šiaudas yra trumpesnis (vos 28 ar 30 colių ilgio), o jų šaknys siekia giliau. Šios šaknys prasiskverbia per smėlingą sluoksnį, pasiekia molį ir jame įsitvirtina, o molis suteikia rugiams pakankamai drėgmės per birželio ir liepos karščius. Rugiai sėjami rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Želmenys tiesiog želte želia lapkričio mėnesį ir javų laukai tada atrodo tarsi gražios pievos. Jei želmenys labai sodrūs, tuo metu leidžiama avims juose ganytis.

Gruodžio ir sausio mėnesiais būna apie 25 laipsnių šalčiai, kurie dažnai trunka po keletą dienų. Žalumą paprastai tuo metu dengia iki trijų pėdų storio sušalusio sniego sluoksnis, tad želmenų šaknys nuo šalčio nenukenčia. Pavasarį, balandžio pabaigoje arba gegužės pradžioje, užtenka penkių ar šešių šiltų dienų su pietų vėju, kuris pakelia temperatūrą iki dvylikos laipsnių, kad didžiuliai laukai, kurie atrodė nederlingi, pavirstų džiuginančiais žaliais kilimais. Jeigu tokia šiluma laikosi, grūdai auga nuostabiai greitai.

Galima teigti, kad šiame klimate augmenija auga daug greičiau negu Prancūzijoje. Norint suprasti šitą agronomijos reiškinį, reikia prisiminti, kad smėlingos žemės turi savybę kaupti šilumą, o drėgno molio sluoksnis, ant kurio yra šitos žemės, užtikrina pakankamą drėgmės kiekį.

Be to, norint geriau įvertinti šių lengvų žemių derlingumą, reikia turėti omenyje ir tai, kad paprastai didelį pasėtų sėklų kiekį sulesa paukščiai. Po sėjos ši žemė tokia puri, kad paukščiai sėklas lengvai pasiekia.

Pjaunami javai nuo liepos 15 d. iki 25 dienos. Žaliuoti rugiai dažniausiai pradeda tik nuo gegužės 12 d. iki 15 dienos. Tai reiškia, kad lieka tik 60 dienų javams užaugti, apvaisinti ir sunokinti sėklas. Paskui nupjauti javai kartu su šiaudais sandėliuojami klojimuose, iš kur valstietis pasiima grūdų, kai jam prireikia.

Rugiai – ne tik valstiečių, bet ir bajorų maisto pagrindas. Ir, galima teigti, kad šita rugių duona – daug lengvesnė ir skanesnė negu ta, kuri kepama Prancūzijoje iš tokių pačių grūdų. Be to, šita duona turi ir Prancūzijoje, ir Lietuvoje pripažįstamą teigiamą ypatybę: ji lengvai virškinama ir nesukelia vidurių užkietėjimo.

Lietuvoje drėgnose ir molingose dirvose auginami miežiai yra skirti tik alaus gamybai. Kviečiai – reti. Jie sėjami tik žemose dirvose, kurios yra, kaip aš jau sakiau, buvusių kūdrų arba išdžiūvusių pelkių vietoje. Sunku įsivaizduoti, kodėl šitie gruntai, sudaryti tik iš augalinės žemės, yra derlingi. Šį lengvą juodžemį labai lengva įdirbti, kaip ir smėlingą dirvą. Kviečiai skiriami šventinei duonai kepti ir kruopų, makaronų, kurių daug vartojama įvairiems valstiečių ir didikų patiekalams, gamybai.

Be rugių, kviečių ir miežių, ypatingas grūdinis derlius – grikių javų, kurie taip gerai prisitaikė prie šio klimato, kad savaime auga visur. Kadangi žemių netrūksta, sėjami grikiai tik pavasarį į neartą dirvą, o pjaunami – tik rugsėjo mėnesį. Auginamos dvi rūšys: totoriški (*Polygonum Tartaricum*) ir paprastieji. Totoriški stambesni, miltingesni. Šitie grūdai naudojami, kaip ir Prancūzijoje, ne tik naminiams paukščiams lesinti, iš jų dar gaminami ir geros kokybės miltai. Šie miltai, sudrėkinti ir presuoti, o tik paskui išsijoti, virsta puikiomis kruopomis, iš kurių gaminami įvairūs konditerijos gaminiai.[4] Iš rugių lietuvių valstietis kepa duoną, iš miežių gamina alų, kurį jis pagardina absentu. Iš kviečių ir grikių jis gamina miltus pyragams kepti ir kruopas. Dabar žiūrėkime, kokius kitus augalus jis [lietuvių valstietis] moka panaudoti.

Netoli nuo savo namų, molingose žemėse, kurias jis moka įdirbti nuo neatmenamų laikų, ir kuriose yra kalkių ir kriauklių kiaukutų, jis augina kanapes; be to, jis moka šiose lengvose žemėse auginti linus. Nors linai užauga ne tokie aukšti kaip Flandrijoje, suverpti jie švelnumu pranoksta flandriškuosius, todėl olandai superka beveik visus linus ir patys iš jų audžia drobes. Sėklos naudojamos, kaip ir kitur, aliejui gaminti, o žiemą jų išspaudos – vienas iš pagrindinių kiaulių pašarų.

Lietuviai mėgsta gaminti maistą ar jį paskaninti iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi. Iš viso lietuviai augina tris tokių kopūstų rūšis: kaimo kopūstai *brassica campestris*, rytų kopūstai *brassica orientalis* ir *raphanistrum*.[5] Šios rūšys duoda daug sėklų, o jų šaltai spaustas aliejus tikrai nėra nemalonaus skonio. Prasčiausias aliejus naudojamas pasišviesti, tačiau tik patiems svarbiausiems darbams. Verpimui ar kitiems kasdieniams užsiėmimams lietuviai pasišviečia sakingos eglės balana.[6]

Šitos kultūros nėra vienintelės, atkreipusios Lietuvos valstiečių dėmesį. Itin svarbus augalas, kurį būtina paminėti, – apyniai. Jie naudojami alaus fermentacijai pagerinti. Šis augalas, nors ir ne vietinis, Lietuvoje taip gerai aklimatizavosi, kad pasiekė net ir miškus. Dažniausiai jis sodinamas juodžemyje, dviejų pėdų atstumu vienas nuo kito. Kiekvienam sodinukui statoma 20 pėdų aukščio atramėlė. Iš tolo šios apyniais apsivijusios atramėlės atrodo labai gražiai.

4. Ir astronomas Žanas Šape d'Oterošas (Jean Chappe d'Auteroche), keliaudamas per Abiejų Tautų Respubliką į Rusiją, pastebėjo, kad valstiečiai vasarą valgo duoną, o žiemą jos pritrūksta, nes didžioji javų derliaus dalis būna parduota. Tada jie maitinasi miežine koše („Le paysan se nourrit de pain pendant l'été dans ces endroits, ainsi que dans la Lithuanie; mais il en manque pendant l'hiver, parce qu'il vend la plus grande partie de ses bleds: il se nourrit alors de cacha, qui n'est autre chose que de l'orge mondé, cuit dans de l'eau comme du riz."). Žr. : Chappe d'Auteroche, J. *Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761,* tome premier, Amsterdam, 1769, p. 31.

5. H. Votrenas taip pat atkreipė dėmesį į raugintų kopūstų naudą, gydant nuo skorbuto. Žr.: Vautrin, H. Ten pat, p. 297.

6. „Lames de sapin résineux". Tokį apšvietimo būdą mini ir Ž. Šapas d'Oterošas. Pagal jį, balanos buvo tiesiog įtvirtintos sienose. Žr. : Chappe d'Auteroche, J. Ten pat, p. 30.

Kiekvienas lietuvių valstietis už savo namo turi aptvertą sodą. Tvora daroma iš supintų jaunų medžių šakų. Valstietis visiškai nieko nežino apie gyvatvores, nors jų miškuose auga beveik visi krūmai, iš kurių sodinamos mūsų gyvatvorės. Šituose vaismedžių soduose jie augina prastas obelis ir kriaušes. Jų vyšnios neužaugina geresnių vaisių, tačiau valstiečiai moka skiepyti vaismedžius taip pat gerai, kaip ir mūsų sodininkai.

Dažniausiai jie naudoja tokį būdą – supjausto gabalais jaunos obels šaką, nulupa nago dydžio žievės gabaliuką ir nupjauna įskiepą nuožulniai kaip fleitos pūtiklį. Jį prideda prie įskiepiui paruoštos kryžmai (tai keturi įpjovimai, tarp kurių statūs kampai, lyg kryžminis atsuktuvas) įpjautos vietos medyje, apriša karklu, viską padengia moliu ir apvynioja riebaluota medžiaga.

Iš jų vaismedžių dar galima paminėti slyvas, kurių vaisiai paprastai būna labai rūgštūs. Jeigu jie imasi auginti vynuogienojus, turi juos sodinti į vienos pėdos gylį ir dar apdengti mėšlu. Taip giliai pasodinti, apdengti mėšlu ir dar apkloti storu trijų pėdų sniego sluoksniu žiemą vynuogienojai gali išlikti neiššalę. Tokio vynuogyno vynuogė labai gerai išnoksta ir malonaus skonio tampa spalio mėnesį. Bet jeigu iš šių vynuogių ką nors gaminant nepridedama daug cukraus, būna labai rūgštu, kaip nutinka su visais šiaurės vaisiais.

Tik šilumoje gali subręsti saldūs vaisiai. Visi vaismedžiai šituose šaltuose regionuose veda tik rūgštaus skonio uogas. Taip pat ir serbentai, mėlynės ir gervuogės. Net avietės, tokios švelnios mūsų klimato krašte, Lietuvoje yra rūgščios. Tik braškės ten – kvapnios, švelnios ir vos rūgštokos. Tačiau gamta Lietuvoje nevisiškai atsisakė saldumo: bitės, kurių nuo seno daug šioje šalyje, gausiai renka medų. Šiaurėje plytinčiuose miškuose kiekviena seno medžio drevė slepia bičių spiečių, nešantį baltą medų. Šis daug kokybiškesnis už tą, kuris renkamas Pirėnuose ir vadinamas Narbonos medumi (*miel de Narbonne*).

Šitas medus, sumaišytas su reikiamu vandens kiekiu, rūgsta kaip neįrūgęs vynas. Bet šis vynas išlaiko medaus skonį, kurį jis praranda tik po dešimties metų. Jeigu šis gėrimas išlaikomas dvidešimt metų, jis įgyja tokį malonų spiritinį skonį, kad jo negali atskirti nuo geriausių Ispanijos vynų. Daugelis aukštuomenės šeimų turi jo, išlaikyto ištisą šimtmetį, bet valstietis jį geria pirmaisiais metais po pagaminimo, todėl šis gėrimas yra sunkiai virškinamas, jam reikia turėti sveiką skrandį.

Šitie valstiečiai moka pagal savus receptus raugti aviečių ir įvairių kitų uogų, ypač tekšių (*Chamoemorus*) ir spygliuotų krūmų uogų, mėlynių arba spanguolių vyną. Išsunkę uogų sultis, jie jas verda ir fermentuoja vienas arba su trupučiu medaus. Šitie vynai – labai malonūs, bet mažai spirituoti. Aš nekalbu apie sidrą. Valstiečiai jo mažai naudoja, nors jų obuoliai – pakankamai geri, kad būtų galima gaminti tokį pat gerą sidrą kaip Pikardijoje.

Šių valstiečių labui būtų geriausia, kad jie gamintų tik alų, midų ir visus vynus, apie kuriuos ką tik kalbėjome. Savo nelaimei, jie žino ir kaip pagaminti degtinę iš įvairių kultūrų, pavyzdžiui, iš kviečių, rugių, miežių, avižų ir vyšnių kauliukų.

Šie spiritiniai gėrimai – tokie pat malonūs kaip mūsų degtinė. Jie juos aromatizuoja anyžių arba krapų sėklomis. Jie taip pat naudoja keletą kitų augalų, iš kurių sunkia tirštas, švelnias ir tąsias sultis, kurias fermentuoja ir iš kurių pagamina labai stiprų alkoholį. Iš tokių augalų mes paminėsime tik barštį, arba *Heracleum Sphondilium*. Sunku įsivaizduoti, kad valstiečiai gali suvartoti tiek daug alkoholinių gėrimų. Jie tik ir laukia momento, kada nuo spiritinių gėrimų galės mirtinai nusigerti.[7]

Jie įpratę lengvai išgerti tris arba keturias pintas šio alkoholio ir iš pažiūros nepasigerti. Aš susipažinau su tūkstančiais lietuvių, kuriems buvo daugiau negu septyniasdešimt metų ir kurie taip gėrė visą savo gyvenimą. Dėl to galima suabejoti, ar gydytojai, kurie savo kabinetuose nustatė, kad spiritiniai gėrimai varo iš organizmo skysčius, sukietina odą ir išprovokuoja kraujagyslių užsikimšimus, atliko pakankamai tyrimų. Tikriausiai jie nežino apie žmogaus gyvybingumą, įveikiantį net mirtinus pavojus. Mes atskleidėme, kaip Lietuvos valstietis kuria savo gyvenamą vietą, drabužius, ruošia maistą ir gėrimus. Dabar pasižiūrėkim, iš kur jis gauna kitas gėrybes.

Savo sode jis augina burokus, keletą kopūstų rūšių, bulvių, žirnių, svogūnų, česnakų. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas.

Mane nustebino neaprėpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daroma kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.

Nors mėsos ir medžiojamų paukščių bei žvėrių Lietuvoje gausu, valstiečiai jų mažai tevalgo. Naminius paukš-

7. Gydytoją šokiravo nesaikingas alkoholio vartojimas Abiejų Tautų Respublikoje. Kitoje knygoje jis apie tai rašė: „Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, ne tik liaudis, bet ir bajorai bei didikai nesaikingai geria vyną ir likerius. Bet koks reikalas, viešas arba asmeninis, baigiasi tuo, kad pusė jo dalyvių būna girti. Po seimelių atstovų susirinkimų mačiau pilnas rūmų sales mirtinai prisigėrusių bajorų. Valstiečiai, vyrai ir moterys, išleidžia pinigus degtinei, paskanintai anyžiais.“ („En Lithuanie comme en Pologne, non seulement le peuple, mais encore les nobles et les magnats sont adonnés à l'usage immodéré du vin et des liqueurs; on ne termine aucune affaire soit générale, soit particulière sans que la moitié au moins de l'assemblée ne soit ivre. J'ai vu après les diétines, les salles du palais jonchées de gentil hommes ivres-morts; les paysans hommes et femmes ne désirent l'argent que pour boire une eau de vie de grains rendue assez agréable avec les semences d'anis.“). Žr.: Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales.* Lyon, 1785, p. 69.

čius, sviestą, kiaušinius ir medžiojamus paukščius bei žvėris jie palieka sumokėti prievolėms. Jie tik rūko lašinius ir kitas kiaulės dalis, taip pat rūko daug žąsų gabalų, iš kurių dar išgauna labai švelnius ir malonius taukus.[8]

Štai toks tikslus Lietuvos valstiečio gyvenimo paveikslas. Dar daug ką galima būtų pridurti. Būčiau galėjęs papasakoti, kaip iš medžio žievės, ypač liepos, jie moka gaminti puikias virves ir batus, kaip jie moka naudoti savo pelkių rūdos kasyklas ir patys pasigaminti plūgo noragus; kaip jie moka iškasti anglį, išgauti potašą, naudoti medžių sakus. Aš būčiau galėjęs juos pristatyti kaip žvėrių medžiotojus ir kaip žvejus todėl, kad visa tai jie puikiai sugeba. Tačiau visos šios temos užimtų daug laiko.

Aš tiktai įvertinsiu tai, ką jie vartoja, ir palyginsiu su mūsų prancūzų valstiečių [vartojimu]:

Lietuvoje arklys valstiečiui kainuoja 15 livrų su			denjė[9]
karvė	12		
jaučių pora	60		
stambi kiaulė	6		
avis	1	16	
žąsis	10		
viščiukas		3	
višta	6		
sviesto svaras		5	
kiaušinių tuzinas		5	
mėsos svaras		2	
ruginės duonos svaras			6
kviečių miltų svaras		2	
alaus butelis		1	
degtinės butelis		4	
drobės uolektis		9	
maršk iniai	1	4	
drobinis drabužis	9		
kailinis drabužis	5		

Nedidelė maisto ir drabužių kaina Lietuvoje atitinka 72 livrus, Prancūzijoje išleidžiamus būtiniesiems maisto produktams ir [namų, ūkio] išlaikymui. Dėl to kiekvienas valstietis beveik pusę viso to, kas jam priklauso, atiduoda turtingai gyvenančiam žmogui, taip kiekvienas valstietis gautų 40 ekiu[10] rentos [pajamų], jeigu dalybos būtų lygios. Taip pat atkreipkime dėmesį į, palyginti su valstiečiais, nedidelį Lietuvos bajorų skaičių, ir mes įsitikinsime, kad čia labiau negu kitur [kitose šalyse] valstiečio darbu pasinaudojantis turtuolis palieka vargšui tik tiek, kiek reikia, kad jis nemirtų iš bado.

N. B. Tokios buvo 1782 metų kainos, mano bičiulis Briotė[11], Vilniaus universiteto anatomijos profesorius, pranešė, kad dabar viskas pabrango trečdaliu.

Iš prancūzų kalbos vertė Arnaud PARENT
Vertimo mokslinė redaktorė Genovaitė DRUČKUTĖ

Observations by botanist Jean-Emmanuel Gilbert on the life of the Lithuanian peasantry at the end of the 18th c.

Arnaud PARENT

The article briefly presents the activities of French doctor Jean-Emmanuel Gilbert in Lithuania. As a scientific source, for the first time in the Lithuanian language his description of the livelihood and activities of Lithuanian peasants has been published. The French doctor Jean-Emmanuel Gilbert added much to the development of the sciences of medicines and botany in the 18th c. He was responsible for the botanical garden in Grodno and, later, for Vilnius Botanical Gardens. In researching the country's flora, the French scientist had the opportunity to become acquainted with Lithuanian peasants. Having returned to France, in 1784 in Lyon he gave a public speech where he shared his experiences in Lithuania and described the living conditions, farming, crafts and food of the Lithuanian peasants.

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius, LT-08303
E. paštas: arnaudparent@hotmail.com

Gauta 2013-06-20, įteikta spaudai 2014-06-25

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

8. Iš kito Ž. E. Žilibero teksto sužinome, kad lietuviai valgė ir bebrų mėsą: „Lietuviai mielai valgo bebro mėsą, kuri, gerai paruošta, mums pasirodė skani, ypač kojos ir uodega, kepti grilyje." („Les Lithuaniens mangent volontiers la chair du castor, qui, bien apprêtée, ne nous a pas parue désagréable, surtout les pattes et la queue cuites sur le grill, et assaisonnées de pain râpé et de fines herbes, sont très délicates, étant assez grasses et muqueuses."). Be to, bebro kailis naudojamas ilgaauliams batams apšiltinti („Les peaux de castor servent à garnir, en Lithuanie, l'intérieur des bottes d'hiver."). Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ouObservations de médecineet d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 285. Apie tai, kad lietuviai valgė bebrus, rašė ir kunigas H. Votrenas. Žr.: Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 43.
9. *Livres, sous, deniers*: Prancūzijos karalystės monetos.
10. Ecu: prancūzų moneta.
11. Prancūzas Žakas Briotė (*Jacques Briotet*, 1746-1819) 1777 m. atvyko į Lietuvą, Vilniaus vyriausiąją mokyklą (šiandien tai Vilniaus universitetas) dirbti Chirurgijos katedroje padėjėju. 1780 m. pradėjo dėstyti chirurgiją. 1786 m. Ž. Briotė buvo patikėta organizuoti chirurgijos kliniką, ir jis šią užduotį sėkmingai įvykdė. Chirurgas Ž. Briotė buvo vienas iš Vilniaus gydytojų draugijos steigėjų, taip pat pirmasis profesorius Lietuvoje ir Rytų Europoje, pradėjęs skiepyti nuo raupų. Šiandien Ž. Briotė laikomas anatomijos mokslo Lietuvoje pradininku. Žr.: *Polski slownik biograficzny*, tom II. Krakow, 1936, p. 438–439; Jobert, A. Ten pat p. 253; Edel, Ph. *L'âge d'or de la médecine francophone à Vilnius.* Iš: *Cahiers lituaniens*, numéro 10, automne 2009, p. 15, 21–22.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2014 Nr. 3 (156)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ANELAUSKAITE

Stilistė-korektorė Vitalija DALMANTAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2014 06 25

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 850 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Pašnektės šnabždas pro šlyną į šviesą. Juozo ŠORIO pokalbis su poetu, nacionalinės premijos laureatu Vladu BRAZIŪNU. ..... 1 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Lietuviškoji laimės samprata ..... 9 •

Justė MICHAILINAITĖ. Sapno vaizdinys lietuvių liaudies dainose..... 23 •

Skaidrė URBONIENĖ Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys ..... 35 •

MOKSLO ŠALTINIAI

Arnaud PARENT. Botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII amžiaus pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą ..... 44 •

PAŽINTYS

Guntis ŠMIDCHENS: Dainos galia ..... 53 •

Guntis ŠMIDCHENS. Ar būtina buvo dainuoti per Dainuojančią revoliuciją? ..... 60 •

Regimantas GUDELIS. Dainų šventės dirigentai: patirtys ir pajautos ..... 64 •

PAŽINTYS

Taip Laima lėmė lietuviškai animacijai. Su animacinių filmų dailininke ir režsiere Jūrate LEIKAITE kalbasi Juozas ŠORYS. ..... 76 •

MUZIEJAI, PARODOS

Vida OLECHNOVIČIENĖ. Muziejaus žingsniai link Holivudo, arba atsakymas į dažną klausimą: „Ar čia filmuota?..“ ..... 87 •

LEIDINIAI

Elektroninė knyga „Lietuvių tautinis kostiumas“ ..... 95 •

VIRŠELIUOSE: Rasos šventė Kernavėje. 1968 m. *Viliaus NAUJIKO nuotrauka.*

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė šiuolaikinėje kultūroje II“ remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.